

УДК 378.047:364.4:159.9:376.6

Євген Клопота

Запорізький національний університет,
orcid.org/0000-0001-6060-0540 **Ольга**

Клопота

Хортицька національна навчально-
реабілітаційна академія, [orcid.org/0000-
0003-1262-805X](https://orcid.org/0000-0003-1262-805X)

**ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СФЕР**

Статтю присвячено аналізу сутності й змісту поняття «інклюзивна компетентність» в ракурсі дослідження чинників ефективності професійної діяльності фахівців педагогічної та соціально-психологічної сфер як учасників навчально-виховного процесу. Представлено узагальнену характеристику критеріїв та показників інклюзивної компетентності учасників навчально-виховного процесу. Доведено, що реалізація інклюзивної освіти залежить, насамперед від наявності готовності й здатності педагогічних працівників, а також фахівців соціально-психологічної сфери, здійснювати професійну діяльність в умовах інклюзивного освітнього простору, урахування освітніх потреб учнів, забезпечення умов для повноцінного включення дитини з особливими потребами в освітнє і соціальне середовище, створення умов для її розвитку і самореалізації у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: інклюзивна компетентність; професійна діяльність; діти з особливими освітніми потребами; інклюзивний освітній простір.

В умовах динамічних соціокультурних та соціополітичних змін, що відбуваються у різних сферах життя сучасного українського суспільства,

трансформації національної системи освіти мають спрямовуватися саме на інтеграцію її до світового співтовариства, наближення до європейських освітніх стандартів.

На відміну від застарілої освітньої моделі, яка базується на простому засвоєнні та відтворенні інформації, головною метою сучасної моделі навчання є розвиток кожної особистості як повноцінного учасника суспільного життя.

Разом з цим, усе більшої ваги набуває несприятлива тенденція поширення інвалідності як в світі в цілому, так і в Україні зокрема, зумовлює необхідність розв'язання проблем доступності освіти для дітей і молоді з особливими потребами, адже повноцінне життя в суспільстві осіб з інвалідністю неможливе без здобуття якісної освіти і професійної самореалізації.

Згідно сучасних вимог, молода особа має володіти не лише сукупністю загальноосвітніх знань, вмінь та навичок, але й бути готовою до конструктивної взаємодії з іншими людьми, активної участі у житті суспільства, свідомого збагачення власного соціального досвіду, тобто набути достатнього рівня життєвих і професійних компетентностей.

Підготовка компетентних, креативних, конкурентоспроможних працівників, як основна мета системи педагогічної освіти України вимагає модернізації змісту, методів і форм підготовки фахівців, здатних не лише виконувати професійні обов'язки, а й бути компетентним у сфері педагогічної та науково-дослідницької діяльності.

Практична реалізація означених ідей залежить від готовності й здатності педагогічних працівників здійснювати професійну діяльність в умовах, коли ідея інклюзії стає основою їх професійної самосвідомості й, відповідно, реалізації професійних функцій.

Проблеми розробки моделей інклюзивного освітнього простору представлені у працях В. Засенка, А. Колупасової, М. Чайковського та інших. Проте, відчутним є дефіцит робіт, спрямованих на розробку методів формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку зокрема й інклюзивної компетентності в цілому.

Мета статті полягає в аналізі сутності й змісту поняття «інклюзивна компетентність» в ракурсі дослідження чинників ефективності професійної діяльності фахівців педагогічної та соціально-психологічної сфер як учасників навчально-виховного процесу.

Сучасний період характеризується зростанням наукового інтересу до аналізу різноманітних аспектів процесу впровадження інклюзивної освіти в Україні. З одного боку, різноманітність підходів утруднює розуміння сутнісних характеристик досліджуваного явища, а з іншого - великий обсяг емпіричних знань та їхнє науково-методичне обґрунтування дозволяє здійснити його більш детальний аналіз.

У науковій літературі акцентовано важливість набуття професійних знань, умінь, навичок, а також готовності їх застосовувати в роботі з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами [1], [3], [4], [8].

Разом з цим варто акцентувати увагу на наявності проблем, пов'язаних з тим, що велика кількість фахівців педагогічної та соціально-психологічної сфер відчують труднощі у забезпеченні методиками й технологіями роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Також вони є недостатньо обізнаними щодо соціально-психологічних особливостей розвитку і специфіки навчання таких

дітей, що знижує рівень їх професійної компетентності та ускладнює діяльність в інклюзивному освітньому просторі [2], [5], [6], [7].

На жаль, зараз в Україні гостро відчувається відсутність системи підготовки фахівців педагогічної, соціально-психологічної, управлінської сфер до роботи в інклюзивному середовищі. Саме тому, спроби включення дітей з особливими освітніми потребами в навчально-виховний простір загальноосвітніх закладів, здебільшого, викликає велику кількість суперечностей та непорозумінь.

При цьому, не лише від обізнаності, але й, насамперед, від готовності фахівця допомогти «особливому» учневі розкрити й розвинути потенційні здібності й можливості, до того ж у плідній взаємодії з соціальним оточенням, залежить ефективність, продуктивність інклюзивного освітнього простору.

Так, С. Альохіна, М. Алексеева, Є. Агафонова наголошують на недостатності психологічної підготовки педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі, відсутності мотивації до роботи з означеною категорією дітей і, разом з цим, наявності таких почуттів, як страх, розпач, бажання уникнення тощо. Вказані автори виділяють такі показники готовності педагога до роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами:

- 1) професійна педагогічна готовність, структура якої має такі складові:
 - інформаційна готовність; володіння інноваційними педагогічними технологіями;
 - знання основ спеціальної психології та корекційної педагогіки;
 - готовність педагогів моделювати діяльність і використовувати варіативність у процесі навчання;
 - знання індивідуальних особливостей дітей з різними порушеннями розвитку;
- 2) психологічна готовність, яка включає:
 - емоційне прийняття дітей з різними типами порушень у розвитку;
 - готовність залучати дітей з різними типами порушень до навчальної діяльності;
 - готовність до професійної взаємодії і навчання;
 - задоволеність власною педагогічною діяльністю [1].

Т. П'ятакова визначає інклюзивну компетентність майбутніх педагогів як інтегративне особистісне утворення, яке зумовлює здатність здійснювати професійні функції в процесі інклюзивного навчання, враховуючи різноманітні освітні потреби учнів і забезпечуючи, по-перше, включення дитини з особливими потребами в середовище загальноосвітнього закладу і, по-друге, створення умов для її розвитку і саморозвитку [4].

У свою чергу М. Чайковський інклюзивну компетентність розглядає як складову більш широкого поняття професійної компетентності педагога і на основі цього виділяє в її структурі змістовні ключові функціональні компетентності, в основі яких усвідомлена, закріплена суб'єктивним досвідом, система знань, умінь і навичок, що використовується в процесі професійної діяльності за для вирішення різних завдань щодо оптимізації інклюзивного освітнього простору [6].

Модель особистості фахівця педагогічної, соціально-психологічної, управлінської сфер, який працює в інклюзивному освітньому просторі має містити низку особистісних якостей, зокрема таких як: емоційна стійкість;

відсутність стереотипів щодо осіб з інвалідністю; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; соціальна активність; емпатійність; доброта; гуманність.

Аналіз сутності й змісту поняття «інклюзивна компетентність» доводить, що інклюзивна компетентність фахівця трансформується в основні характеристики його діяльності [2], [5].

Критеріями інклюзивної компетентності, узагальнено, можна визначити такі: мотиваційний, когнітивний, операціональний, рефлексивний (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Критерії та показники інклюзивної компетентності

Критерії	Показники
Мотиваційний	Наявність мотивації до професійної діяльності та саморозвитку в інклюзивному освітньому просторі, що базується на професійно-особистісних якостях та гуманістичній системі ціннісних орієнтацій учасників навчально-виховного та управлінського процесів.
Когнітивний	Сукупність знань щодо біопсихосоціальних особливостей розвитку «особливих» учнів, спеціалізованих технічних засобів, сутнісних характеристик і закономірностей взаємодії людини з інвалідністю і суспільства тощо; здатність до творчого використання технологій роботи в інклюзивному освітньому середовищі.
Операційний	Досвід виконання конкретних професійних дій, реалізації навичок сприяння процесу інклюзії, налагодження навчальних і соціальних контактів, включення у роботу колективу, організації режиму праці і відпочинку володіння методиками застосування допоміжних технічних засобів навчання, а також профілактики стигматизації та соціального «виключення» «особливих» учнів.
Рефлексивний	Здатність аналізувати власну діяльність в інклюзивному освітньому просторі та її результативність; виявляти і усувати проблемні ситуації у взаєминах «особливих» учнів та їх оточення; удосконалення особистісних характеристик, які можуть перешкоджати взаємодії з учнями із особливими потребами; здатність самоаналізу та усвідомлення своєї функції в інклюзивному освітньому середовищі.

Врахування критеріїв та показників інклюзивної компетентності представників усіх ланок навчально-виховного процесу в інклюзивному навчальному закладі (педагогічної, соціально-психологічної, управлінської) сприятиме підвищенню ефективності роботи з підготовки фахівців до здійснення продуктивної професійної діяльності в інклюзивному освітньому просторі, розробці ефективних засобів підвищення професійної компетентності у галузі педагогічної роботи з учнями, які мають особливі потреби.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що пріоритетність компетентнісного підходу в сучасній освіті відображається й у змісті педагогічної діяльності. Усе більшого значення набуває процес компетентнісного становлення майбутніх фахівців, здатних до успішної професійної самореалізації.

Упровадження інклюзивної форми освіти - це процес складний і багатограний, ефективність якого безпосередньо залежить від компетентності фахівців, їх здатності й готовності до продуктивної професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору.

При цьому недооціненою лишається важливість адаптації навчальних програм, методів та форм навчання, фізичного і, чи не найголовніше - соціального середовища, забезпечення сприятливого клімату в навчальному закладі інклюзивного спрямування.

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду підготовки фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі пересвідчує, що поняття «інклюзивна компетентність» можна визначити як інтегративне особистісне утворення, яке зумовлює здатність здійснювати професійні функції в процесі інклюзивного навчання, враховуючи різноманітні освітні потреби учнів і забезпечуючи, по-перше, включення дитини з особливими потребами в середовище загальноосвітнього закладу і, по-друге, створення умов для її розвитку і саморозвитку, по-третє - формування готовності соціального оточення до сприйняття «особливої» дитини як повноцінного учасника навчально-виховного процесу, здатного до самореалізації і самоствердження в житті суспільства.

На основі вищевикладеного слід зазначити, що формування інклюзивної компетентності - це одна із основних умов підготовки сучасного педагога, фахівця соціально-психологічної та управлінської сфер до професійної діяльності в інклюзивному освітньому просторі. Реалізація процесу формування інклюзивної компетентності надасть можливість вільно та впевнено почуватися в інклюзивному освітньому просторі, ліквідує невпевненість спеціалістів у власній компетентності з даної проблеми та допоможе зробити процес роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами більш продуктивним та ефективним.

Процес формування інклюзивної компетентності усіх учасників навчально-виховного процесу, як це притаманне будь-якій новітній ідеї, має пройти низку послідовних етапів: від явної чи прихованої протидії, крізь пасивну участь і до активного прийняття, коли ідея інклюзії стане основою реалізації професійних ролей.

Зважаючи на те, що у вітчизняній науці поняття «інклюзивна компетентність» ще не отримало достатньої поширеності та є малодослідженим, перспективи подальших пошуків вбачаємо в дослідженні методів формування інклюзивної компетентності усіх учасників навчально-виховного процесу в інклюзивному навчальному закладі. Розробка й упровадження нових форм і засобів формування інклюзивної компетентності сприятиме підвищенню готовності до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору не лише в майбутніх фахівців, а й підвищенню фахової майстерності та професійної компетентності педагогів, фахівців соціально-психологічної та управлінської сфер, шкіл, вищих навчальних закладів тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алехина С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С. В. Алехина, М. Н. Алексеева, У. Л. Агафонова // Психологическая наука и образование. - 2011. - № 1. - С. 83-92.
2. Бойчук Ю. Д. Інклюзивна компетентність педагога / Ю. Д. Бойчук // Джерело педагогічних інновацій. Інклюзивна освіта: Науково-методичний журнал. - Випуск № 1. - Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2013. - С 18-23.
3. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я/В. В.

Засенко, А. А. Колупаєва // *Особлива дитина : навчання і виховання*. - 2014. - № 3 (71). - С. 20-29.

4. П'ятакова Т. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя : швейцарський досвід [Електронний ресурс] / Т. П'ятакова. - Режим доступу:

http://library.udpu.org.ua/library/files/poriv_ped_stydii/2012/2012_1_13.pdf

5. Хозраткулова І. А. Проблеми впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах / І. А. Хозраткулова // *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки»*. - Т. 2. - Вип. 5. - Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. - С 279-284.

6. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Чайковський Михайло Євгенович - Старобільськ, 2016. - 46 с

7. Яценюк Л. Інклюзивна компетентність педагога як умова реформування системи освіти в Україні / Л. Яценюк. // *Освіта дітей з особливими потребами : від інституалізації до інклюзії*. - Київ : Кондор, 2016. - С 384-387.

8. Klopota Y., Klopota O. Peculiarities Of Interpersonal Cooperation Of Youth With Different Vision Level / *The New Educational Review* / Vol. 48, No. 2, 2017, P. 227-236.

REFERENCES:

1. Alekhina, S., Alekseeva, M., & Agafonova, E. (2011). Hotovnost pedahohov kak osnovnoi faktor uspezhnosti ynkliuzyvnoho protsessa v obrazovany [Preparing of teachers as the main factor of success of the inclusive process in education]. *Psikhologicheskaya Nauka i Obrazovanie*, 1, 83-92.

2. Boichuk Yu. (2013). Inkliuzyvna kompetentnist pedahoha [inclusive competence of the teacher]. In *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii. Inkliuzyvna osvita: Naukovo-metodychnyi zhurnal: Vol. 1* (pp.18-23). Kharkiv: Kharkivska akademii neperervnoi osvity.

3. Zasenka, V., & Kolupaieva, A. (2014). Dity z osoblyvymy potrebamy: prioryetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho zakhystu i okhorony zdorovia [Children with special needs: Priorities for the national policy in education, social protection and healthcare in Ukraine]. *Osoblyva Dytyna: Navchannia i Vychovannia*, 3 (71), 20-29.

4. Piatakova, T. (2012). Rozvytok inkliuzyvnoi kompetentnosti vchytelia: shveitsarskyi dosvid [Development of inclusive competence of a teacher: Swiss experience]. Retrieved from http://library.udpu.org.ua/library/files/poriv_ped_stydii/2012/2012_1_13.pdf

5. Khozratkulova, I. (2010). Problemy vprovadzhennia inkliuzyvnoho ta intehrovanoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh []. In *Naukoyyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho: zb. nauk. prats. Seriiia «Psykhologichni nauky»*: T. 2, Vol. 5 (pp. 279-284). Mykolaiv: MDU im. V. O. Sukhomlynskoho,

6. Chaikovskiy, M. (2016). *Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho osvithnoho prostoru* [Theory and practice of socio-pedagogic work with youth with special needs in conditions of inclusive educational space]. (Doctoral Abstract, Starobilsk).

7. Yatseniuk, L. (2016). Inkliuzyvna kompetentnist pedahoha yak umova reformuvannia systemy osvity v Ukraini [Inclusive competence of the teacher as a condition for reforming the education system in Ukraine]. In *Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy: vid instytualizatsii do inkliuzii* (pp. 384-387). Kyiv: Kondor

8. Klopota Y., Klopota O. (2017) Peculiarities of interpersonal cooperation of youth with different vision level. *The New Educational Review*, 48 (2), 227-236.

Yevhen Klopota, Olha Klopota. Inclusive Competence as Factor of Efficiency of Professional Activity of Professionals of Pedagogical and Social-Psychological Sphere

The article is devoted to the analysis of the essence and content of the concept of «inclusive competence» in the perspective of the study of factors of the efficiency of professional activity of specialists of pedagogical and socio-psychological spheres as participants of the educational process. The professional difficulties of specialists that are caused by a lack of knowledge about the specifics of the development of children with special educational needs, methods and technologies addressing those difficulties, as well as psychological difficulties of emotional acceptance of such children are described. The generalized characteristic of the criteria and indicators of inclusive competence of participants in the educational process is presented. In particular, the authors address the issues of the development of support for teachers in general education, who are entering the inclusive process. It is proved that the implementation of inclusive education depends, first of all, on the readiness and ability of pedagogical workers to carry out their professional activities in an inclusive educational environment, to take into account the educational needs of students, to provide conditions for the inclusion of a child with special needs into the educational and social environment, to create conditions for its development and self-realization in various spheres of society's life.

Keywords: *inclusive competence; professional activity; children with special educational needs; inclusive educational space.*